Андрей Светлов

КАК СТАНАХМЕ ХОРА

Най-великото пътешествие в историята на човека

Издателство ПАРИТЕТ

Как станахме хора
Най-великото пътешествие в историята на човека

Автор Андрей Светлов
228 стр.

Издателство „Паритет“, София 1528, ул. „Н. Бончев“3
Телефон 0879 471 930; е-майл: paritetlit@abv.bg

Как едно същество, което не е умеело да говори, се е превърнало в човек, който съчинява и разказва приказки? Антропологът и журналист Андрей Светлов повежда читателя на едно вълнуващо пътешествие от стъпките, открити в Лаетоли до Варненския некропол. В първата част той представя интригуващи очерци за най-нашумелите находки и научни спорове в света на историята: от Луси и „хобитите“ до неандерталците и находките в пещерите Козарника и Бачо Киро. Във втората част е поместена повестта „Длан на стената“, с нейните осем истории за това как вероятно се е случило всичко това. Тук науката не се крие зад сложни термини, и въображението не спори с фактите. Книгата е за всеки, който поне веднъж, загледан в игривите пламъци на огъня или в безграничната шир на звездното небе, се е запитал: „Откъде сме дошли?“

За поръчки на книги от сайта
www.paritetbg.com – 20% отстъпка.

Всички права са защитени. Никаква част от тази книга не може да бъде възпроизведена, в каквато и да е форма, без писменото разрешение на притежателя на авторските права.

ISBN 978-619-153-720-4

СЪДЪРЖАНИЕ

- Предговор от издателството 5
- Пролог. „Познай себе си“ 6

ЧАСТ ПЪРВА. **КАКВО Е БИЛО**

Раздел 1. Корени *(преди 7–2 милиона години)*

- Разклонът 12
- Девойката, кръстена на песен 19
- Цената на двата крака 26
- Великаните и островитяните, които загубиха 33
- Триумфът на камъка 38

Раздел 2. Огън и път *(преди 2 млн. – 300 хил. години)*

- Момчето от езерото Туркана 49
- Старецът, когото хранели 56
- Опитомяването на огъня 62
- Хобитите са съществували 69
- Пещерата Козарника и спорът за първите хора на Балканите 74

Раздел 3. Ние и те *(преди 430–40 хил. години)*

- Ямата с костите 82
- Ние сме на 300 хиляди години 88
- Реабилитация на неандерталеца 93
- Народ, станал известен с кутрето си 100
- Кога проговорил човекът 105
- Пещерата Бачо Киро – най-древни останки от европейци от нашия вид 112

Раздел 4. Кроманьонецът – това сме ние
(преди 40–10 хил. години)

- Художници в мрака 123
- Първото куче 130
- Къде изчезнали неандерталците 135
- Къща от мамут 140
- Напред към бъдещето – зърно, сол и злато 148

ЧАСТ ВТОРА. **КАК Е БИЛО**

- „Длан на стената“ 154

Стъпало 1. Без думи

- Новела първа: Пепел 155
- Новела втора: Острият ръб 161

Стъпало 2. Знак

- Новела трета: Онзи, който не може да дъвче 167
- Новела четвърта: Пазителката 174

Стъпало 3. Обред

- Новела пета: Ямата 181

Стъпало 4. Глас

- Новела шеста: Приспивна песен 188

Стъпало 5. Реч

- Новела седма: Чужди на склона 195

Стъпало 6. Мит

- Новела осма: Нощ в пещерата 203
- Епилог: Дланта 212

Приложения

- Хронология: от първите крачки до първото злато 215
- Речник на научните термини 219
- Речник на находките и местата 222
- За автора 226

Предговор от издателството

Напишете в търсачката „Homo sapiens“ и на екрана ще се подредят десетки заглавия. Почти във всяко от тях учените търпеливо обясняват митохондриите и методите на молекулярния анализ, а читателят, за когото науката не е всекидневие, рано или късно се отказва от намеренията си и оставя книгата настрана.

С тази книга обаче това няма да се случи. Защото първата ѝ част е увлекателен разказ за удивителни находки и нови открития, поднесен на достъпен и жив език, а втората е повест от осем кратки истории за това как вероятно се е случило всичко – от стъпките във вулканичната пепел на Лаетоли до отпечатъците на длани по стените на пещерата.

Авторът, Андрей Светлов, не преразказва чужди трудове. Антрополог по образование, той е прекарал много години в теренни експедиции от Кавказ до Балканите и със собствените си ръце е държал древни кости и каменни оръдия на труда. Като журналист умее да разказва за сложните неща така увлекателно, че читателят трудно ще остави книгата.

Кои сме? Откъде идваме? Как сме станали хора? Отговорите ще откриете в следващите страници.

Издателство „Паритет“

ПРОЛОГ
„Познай себе си“

„Познай себе си“
Надпис в храма на Аполон в Делфи

Надписът при входа на храма

Преди две хиляди и петстотин години поклонници от цяла Гърция се стичали в Делфи[1] и се изкачвали по стръмния склон на планината Парнас към храма на Аполон. Идвали царе и обикновени земеделци, за да чуят важните за тях прорицания: да започнат ли война, да се оженят ли, накъде да се преселят. Преди да влязат в светилището, всеки минавал покрай думи, издълбани в камъка: „Познай себе си“. Приписвали ги на седемте древни мъдреци, а гърците ги смятали за най-важния съвет, който бог давал на човека. До тях имало и други изречения. Например: „Нищо прекалено“. Но тъкмо „Познай себе си“ надживяло вековете: хиляди го повтарят и днес, макар отдавна да са забравили къде е било написано за първи път.

По-късно философът Сократ превърнал тези думи в свой девиз. А след две хиляди години същите думи неочаквано се появили в научна книга, в която велик естествоизпитател за първи път поставил човека в системата на живата природа редом с маймуните. Но за това ще разкажем по-нататък.

---

[1] Делфи – светилище на бог Аполон в Централна Гърция, най-прочутото място за прорицания в древния свят.

Хората откликвали на делфийския призив по различен начин. Философите се питали какво била душата и какво било доброто. Поетите – какво била любовта и какво била смъртта. Но имало и още един въпрос, който дълго изглеждал без отговор: откъде са се взели хората? Кои били най-далечните им предци и приличали ли са на тях? За да опознаеш себе си, трябва да знаеш откъде идваш. Отговор започнали да намират съвсем наскоро – преди по-малко от двеста години. И първата крачка към него направили не философи, а група работници от една варовикова кариера.

Кости, изхвърлени от пещерата: долината Неандер, 1856 г.

През август 1856 г. работници трошели варовик в долината на река Дюсел, недалеч от Дюселдорф, в западната част на Германия. Кариерата постепенно оформяла живописно ждрело, което местните нарекли долината Неандер – по името на поета и проповедник Йоахим Неандер, живял по тези места два века по-рано. Работниците разчиствали малка пещера, разположена високо в една скала. За да стигнат до камъка, изхвърляли глината, а заедно с нея, сред облаци прах, надолу летели и кости.

Собственикът на кариерата забелязал сред отломките доста едри кости и отломки от череп. Решил, че са останки от пещерна мечка, наредил да ги съберат и ги предал на местния учител Йохан Карл Фулрот – природолюбител и колекционер на вкаменелости. Фулрот погледнал находката и веднага разбрал, че това не са кости на пещерна

мечка. Пред него стояли кости на човешко същество. Само че на странно човешко същество – с ниско полегато чело, масивни надочни дъги, дебели и извити кости на долните крайници.

Фулрот бил сигурен, че държи в ръцете си останките на древен човек, живял преди много години. Но когато споделил с учените своите предположения, те били посрещнати с недоверие. Едни решили, че костите са на болен човек, осакатен от тежък недъг. По-късно един професор споделил съвсем невероятно обяснение, че костите принадлежали на руски казак, който през 1814 г. преследвал армията на Наполеон, бил ранен и със сетни сили се добрал до пещерата, за да умре там. Краката му се изкривили от ездата, а надочните дъги израснали, защото непрекъснато се мръщел от болка. А тогава, през 1856 г., до излизането на прочутата книга за произхода на видовете на Дарвин, оставали три години и мисълта, че някога на Земята са живели други хора, просто не се побирала в главите дори на най-уважаваните учени.

Едва през 1864 г. находката получила научно име – неандерталски човек. Зад това название се криело удивително съвпадение. Неандер, фамилията на поета, бил гръцки превод на немското Нойман, което означава „нов човек“. Така първият признат древен човек бил кръстен на „долината на новия човек“.

Най-поразителното в тази история е, че неандерталец бил откриван и по-рано. Още през 1829 г. в една пещера в Белгия учени открили детски череп, а през 1848 г. в Гибралтар – череп на възрастен. Грижливо ги пазели в колекции, но никой не разбрал какво представляват. За да

видиш онова, което лежи точно пред очите ти, първо трябва да допуснеш, че е възможно то да съществува.

През 1997 г. група археолози издирили в долината Неандер насипите, където работниците някога изхвърляли глината от пещерата, и намерили в тях парчета от кости, които много точно отговаряли на скелета, намерен в миналото.

Как да четем тази книга

Оттогава са изминали повече от век и половина. Учените са открили кости, следи, оръдия, рисунки, научили са се да разчитат древна ДНК и са узнали за предците ни повече, отколкото първооткривателите изобщо са мечтали. Именно за това разказва първата част на книгата. В нея става дума за онова, което някога е било, а именно какво е било намерено, какви тълкувания са направили учените и за какво спорят съвременните им наследници и до днес. Там, където няма отговор, трябва да се признае честно: не знаем. Но фактите разказват за миналото отвън. Можем да разберем колко е тежал мозъкът на древния човек, но не и какво е чувствал той. Можем да намерим отпечатъка на стъпалото му, но не и да чуем гласа му. Затова след първата част на книгата идва втората, която представя повестта. Това не е учебник, а разказ за едно пътешествие: осем срещи с хора от различни епохи – от онези, които още не умеели да говорят, до онези, които вече разказвали приказки на децата си. Делят ги милиони години, но ги свързва едно: всеки от тях е оставил след себе си трайна следа.

Когато четем двете части на тази книга, е важно да не забравяме, че еволюцията на човека не е стълба, по която маймуната стъпка по стъпка се изкачва до наши дни, а е разклонен храст, с множество клони, много от които изсъхнали, а на Земята по едно и също време живели няколко вида хора. Ние сме само един от клоните, онзи, който е имал късмета да оцелее.

Прекарах много години в експедиции на открито и в затворените пространства на много научни лаборатории, наведен над древни кости и каменни оръдия на труда, но повестта се роди край лагерния огън, край който разказвах на сина си всяка вечер история след история, а той ме молеше да му разказвам още и още. Ето защо я посвещавам именно на него.

В тази книга ще се опитаме да отговорим на един въпрос, който на пръв поглед изглежда неразрешим: как едно същество, което не умеело да говори, се е превърнало в човек, който съчинява и разказва приказки? Нека започнем от самото начало, оттам, където сме се разделили с нашите предшественици и вероятно с най-близките си роднини.

ПЪРВА ЧАСТ

КАКВО Е БИЛО

Раздел 1
Корени
(преди 7–2 милиона години)

Разклонът

Роднини, за които не е прието да се говори

Всяко семейство си има роднини, за които не е прието да се говори. Има ги и човечеството.

„Произлезли сме от маймуната? Скъпи мой, да се надяваме, че това не е вярно. А ако е вярно – да се молим да не го научат всички.“ Тези думи се приписват на съпругата на един английски епископ, която уж чула за новата теория на Чарлз Дарвин. Най-вероятно никога не ги е изричала – фразата звучи твърде гладко, за да е истина, – но духът на времето е уловен в нея точно. В средата на XIX век родството с маймуните се смятало за нещо като семеен скандал: за такива неща не се говори на масата, а ако все пак стане дума – полугласно и с поглед към децата.

Век и половина по-късно скандалът се превърнал в обикновена научна задача. Днес учените не спорят дали шимпанзетата са ни роднини. Спорят за друго: къде и кога пътищата ни са се разделили. Науката е стигнала дотам, че може да посочи почти точния адрес на този разклон – Африка, преди около 6–8 млн. години. По-точно засега не може да се каже: едни оценки отместват датата по-назад, други я приближават към нас. А и самият разклон най-

вероятно не бил кръстопът с пътепоказател: пътищата дълго се раздалечавали – стотици хиляди години.

Бедата е, че от това време почти нищо не е останало. Костите на най-древните ни предци са изключителна рядкост: гората, в която живели, лошо пазела мъртвите и почти всички находки от онази епоха биха се побрали в един сандък. Толкова по-ценна е всяка от тях.

Череп с прякор „Надежда за живот“

През лятото на 2001 г. в пустинята Джураб в Северен Чад било толкова горещо, че можело да се работи само рано сутрин. Пясъкът тук тече като вода, вятърът мести дюните, оголва древната земя, а след няколко дни отново я засипва.

Френско-чадската експедиция на палеонтолога Мишел Брюне търсела кости вече много години и на 19 юли чадският студент Ахунта Джимдумалбай забелязал на повърхността странен тъмен камък. Бил череп. Бил смазан и деформиран – милионите години под дебелия пласт пясък и глина не били минали безследно, – и все пак в него се долавяло нещо особено. Мозъкът на притежателя му не бил по-голям от този на шимпанзе, а надочната дъга се издавала напред като масивна козирка. Затова пък кучешките зъби се оказали малки, а лицето – плоско, без изпъкнала муцуна. Пластовете, в които лежала находката, сочели възраст около 7 млн. години. Така черепът от Чад станал един от най-древните кандидати за наш предшественик – най-близо до самия разклон.

Черепът на Тумаи, на около 7 млн. години: възстановка по документално изображение на находката.

Учените му дали дълго латинско име[2], но светът го познава под друго – Тумаи. Така на езика на народа даза, който живее в тези краища, наричат децата, родени преди сухия сезон, когато започва най-трудното време на годината. В превод името означава „надежда за живот“. Трудно е да се измисли по-подходящо: съществото, живяло на брега на древно езеро сред горички и тревисти равнини – днес там е пустиня, – станало за учените надежда да надникнат в самото начало на човешката история.

Главният въпрос за Тумаи остава открит: ходил ли е на два крака? Подсказка дава отворът в осно-

[2] *Sahelanthropus tchadensis* – „сахелантроп от Чад“, тоест „човекът от Сахел, намерен в Чад“. Сахел е ивица полупустини южно от Сахара.

вата на черепа, през който гръбначният мозък се свързва с главния. При четириногите животни той е изместен назад, а при нас е разположен отдолу: главата се крепи върху изправения гръбнак. Според откривателите при Тумаи отворът е по-близо до нашия. Но черепът е силно деформиран и скептиците смятат, че е рано да се правят изводи. Спорът пламнал с нова сила, когато станало известно, че до черепа е намерена и бедрена кост: едни изследователи видели в нея признаци на ходене на два крака, други – обикновена кост на маймуна, която се е катерела по дърветата. Кой е прав, ще покажат нови находки, а засега Тумаи остава онова, което означава името му – надежда.

Арди (Ardipithecus ramidus), който не приличал на шимпанзе

От Тумаи е останал почти само черепът, а от Арди – повече от сто кости от един скелет. Историята започнала през 1994 г. в Етиопия, в долината на река Аваш, където международна експедиция, водена от американския антрополог Тим Уайт, попаднала на първите находки. Костите били в ужасно състояние – смазани, ронели се при допир, – и за да ги извадят от скалата и изучат, били нужни петнайсет години. Едва през 2009 г. изследователите публикували цяла поредица статии – и Арди станала знаменитост. Името е на езика на народа афар: „арди“ означава „земя“, а думата „рамид“, от която идва научното название, – „корен“. Корен, израснал от земята – по-добре не може да се каже за същество, което стои в самата основа на родословното ни дърво.